

ПРИЯТЕЛИ НА ПЕНЬО ПЕНЕВ

АТАНАС СЕЙКОВ

I. ВСЕКИ СВОЯ ПЪТЕКА СИ ИМА...

„Малко преди да умра“ — това е израз, който означава: ти никога няма да кажеш.

В Димитровград имах един чорлав приятел. Пишеше стихове. Казваше се Пеньо Пенев. Беше симпатичен човек, но се държеше странно за представите на хората по онова време и тогава те го отбягваха, и по-точно — отбягваха го традиционалистите. Групичка бяхме. В нея аз бях „аристократът“, тъй като по онова време работех като окръжен кореспондент на вестник „Народна младеж“ за Хасковски окръг и получавах заплата — колкото да не глудувам. Можете да си представите членовете на групичката. Бяхме от онези коне, които не се хранеха на ясли. И какво му беше „странното“ на поета Пеньо Пенев? Не познаваше мълчанието. И не отлагаше да каже истината! Твърдя това, защото заедно сме делили не само парчето хляб, ами си казвахме един на друг по нещо. Пеньо нито можеше да мълчи дълго, нито можеше да стои бездействен. Говореше така, сякаш му оставаха да живее още четиридесет и осем часа. И сега си мисля, че всъщност това е идеята на цялата тази история, която разказвам: човек в обществото наистина трябва да се държи така, като че ли му остават много малко часове да присъствува на този свят.

Българският народ винаги е уважавал съвестните, трудолюбиви и честни хора, а това са тези, които не мълчат поради страх или поради някаква тънка сметка. Въздържаните хора са за уважение, а тези дето се спотайват, когато никой не ги кара да правят това, са просто смешни хора!

Българският поет Пеньо Пенев беше страшно сериозен човек! И аз съм българин! Имал съм многобройни познанства и мога да кажа, че досега съм срещал малко сериозни хора като Пеньо Пенев. И не мога да разбера пианиците по ресторантите, които смятат Пеньо Пенев за „свой човек“! Може би алкохолът ги кара да мислят така. Ще използвам случая да разкажа няколко любопитни подробности за безсмъртния български поет.

Като казвам „И аз съм българин“ — увалям се, че правя това несъзнателно, защото като мисля сега за поета, спомням си времето, когато той ми чете свое писмо до българския поет Георги Джагаров. В него Пеньо Пенев пишеше: „И аз съм поет!“ По това време и Джагаров „плачеше над белия лист“ — върху пейката в една градска градинка. Не мълчеше, плачеше на глас! И не криеше съзлите си! Г. Джагаров виушаваше доверие. И за да не забравя — тук искам да кажа една мисъл за общественика, на която отдавна търся място: този общественик, който помага на едно талантливо дело да живее, остава заедно с него.

Усещах влиянието на моя приятел Пеньо Пенев върху себе си, още докато беше жив. Странствувайки по света, колко пъти съм си повтарял: „Човекът е човек тогава, когато е на път! — и в прекия и в преносния смисъл на думата, както в действителност мислише поетът. Или — „... всеки своя пътека си има!“ Но и аз пазя някаква тайна в душата си от онова време с Пеньо Пенев. Питам се: в земята ли да я закопая? Деляхме залька хляб за известно време и сме пили вино от една чаша. Знаехме тайните си, но тогава, колкото и да разбирах, че другарувах с поет, все пак Пеньо още не беше Пеньо Пенев. Той сега е национално богатство и принадлежи на всички. Имам ли право да мълча? Този подозрителен народ и досега не се е успокоил да търси убиец! Водят се спорове за причините на смъртта му и това според мен е реално, защото зная всъщност как стоят нещата. Едва ли нещо ми бяга. Питам се

само дали сега да го кажа?! Така ми се иска да ударя барабана и да надуя тръбата! Глава боли от мъчание!

Дълго време живеех със заблудението, че нашето съвместно присъствие с Пеньо Пенев в Димитровград е било забелязано от историята. Наскоро разбрах, че съм се лъгал, но аз не държа на това да се прочувам, не обичам да се показвам, тъй като се смятам само за лист от едно дърво. Беше обаче любопитно и сега се изкушавам да го разкажа. Мисля, че има и някакво значение. Една нощ — така се случил, че спасил живота на поета. Бях благодарен на съдбата, че ме изпрати там. Нямах да има онова, което поетът написал след този негов опит за самоубийство. Всички ние щяхме да загубим много. Ако онази нощ той беше успял да свърши със себе си, нямаше да има нито „Дни на проверка“, нито „Когато се наливаха основите“. Мисля, че всички и всичко би могло да участва в това велико тайнство — творчеството на един поет. Тук всеки може да създаде нещо или нещо да убие. Всеки поет има нужда от внимание, макар че сега, когато си мисля за Пеньо Пенев, стигам до мисълта, че той най-малко имаше нужда от внимание. Той имаше нужда от... малко внимание.

В известни периоди на краткия му живот той и това нямаше. И както по-късно разбрах за себе си — един поет не трябва да търси нечие внимание, за да започне, за да работи. Чака ли такъв човек подобно нещо — до никъде няма да стигне. Поетът, така както и художникът, трябва да живее като работник, ако иска да бъде сериозен човек. Листото на дървото е по-различно от останалите с този божи дар в себе си, но то също е едно листо сред останалите. И съдбата му е същата.

Любопитно наистина — но аз не съм чел нищо за биографията на поета Пеньо Пенев. Мислел съм, че и без това достатъчно зная за него. Бяха ми казали, че в известната книга „Поетът с ватенка“ пишещо и за мен — нещо такова, че когато на Пеньо Пенев му било най-мъчно, той ходел при А. С. да си говорят и си помислих: „Нищо: Името ми не е значително, за да се изписва цялото, може и с две букви. Важното е, че се знае.“ Много по-късно срещнах автора на тази книга при едно обсъждане на творчеството на Пеньо Пенев пред деца. Повече от четвърт век беминало оттогава и така се завъртя работата, че трябваше да возя биографа на моя безсмъртен приятел в колата си. Когато той вече слизаше, аз го улових за ръката.

Рекох му:

— Я, таман си ми влязъл в колата!

Оказа се, че историята не знае това, което на мен беше пределно ясно, а аз си мислех, че тя се досеща с тази забележка за А. С. Това не съм бил аз, станало е съвпадение на букви. А. С. бил някой си Асен Станоев — също журналист. Като разбра, че този опит за самоубийство на Пеньо Пенев е неизвестен, биографът на поета ме попита: „Защо не напишеш нещо?“ Дори и не смятах, но идват моменти в живота на човека, когато той не може повече да мълчи! В онази бурна нощ в Димитровград и стените на сградите чува, а хората като мен мълчат, мълчат... И не забелязвате ли? Всички говорят, приятелите на поета мълчат. Има опасност да се превърнат в нарицателни имена, ако не намерят сили да излязат от мъчанието си.

Беше полунощ, когато Пеньо скокна, за да свърши със себе си. Човек като него тръгне ли за някъде, отива. Ганчо Керечев, един от най-добрите му приятели, се развика. В това време, в една от стаите на хотела в Димитровград, ние с друг приятел — Славе Македонски, разговаряхме за големи неща. Страшно големи ни бяха тогава темите на разговорите и аз мисля, че времето, в което живеехме, така също и дружба̀та ни с Пеньо Пенев, оказваха голямо влияние за това. Бързогорящ, аз хукнах, Ганчо Керечев ме викаше. Крещеше името ми! Показах се на прозореца от третия етаж. Рекох: „Какво си се развикал!? Посред нощ?! Ще събудиш Димитровград!“ „Бързай! — извика той. — С Пеньо нещо става!!!“

И аз хукнах, сякаш гореше града, ако не и нещо повече.

По стълбището Пеньо Пенев се прощаваше със съседите.

Беше се решил! Звънеше пред вратите. Целунаха се с Никола Гунов — режисьор на театъра в Димитровград по онова време, целуна и жена му пред очудения ѝ сънен поглед. На тази жена вероятно всичко това изглеждаше някаква лудория. Тя се усмихваше!? Тази усмивка звъни в очите ми!... Да, да — в очите ми! И пръска искри. От този ден нататък аз приемам много сериозно драмата на другите. Всичко е възможно.

После!? После до сутринта. Пред блока, където живееше Пеньо Пенев — срещу железопътната линия, имаше алея с рози. И влажна рохкава пръст. Повалили го бяхме с Ганчо в пръстта. Половин работна смяна лежах върху него, за да не тръгне към железопътната линия, докато Ганчо го държеше

за краката и ръцете. От време на време изсвирваше влак, и тогава между нас двамата с Ганчо и Пеньо, от друга страна, започваше истинска борба на живот и смърт. Пеньо Пенев се укроти едва сутринта и за да го държим настрана от линията, ние с него отидохме в обратна посока и седнахме край пътя, някъде до река Марица. Тогава между нас се проведе един от най-страшните разговори в живота ми. Сега настръхвам, като си спомня какво и как сме разговаряли и не вярвам, че някога ще възпроизведа този разговор, по-скоро ще го зароя в земята заедно с себе си. Той не говори лошо за Пеньо Пенев, никак даже! Но не мисля, че докато съм жив условностите, обуславящи премълчаването на този разговор, ще отпаднат. Нашият приятел беше трагична натура. Неговата скръб беше мирова скръб, целият свят трябваше да заживее щастливо, за да бъде поетът щастлив. Сега с учудване си мисля за пикантните истории, разказвани с недомлъвки за поета, като в криминален филм. Тогава нямаше нищо такова! Ние с Пеньо имахме чудна дружба, в която израствахме духовно. Приказките за пиянства, буйства и чудатости ми звучат нереално. Излиза, че с този човек от кръчмата не сме излизали и не сме изтрезвявали. Че кога тогава поетът е писал тези хубави стихове? С пиян мозък твори ли се така сериозно? . . .

По едно време бяхме неразделни. Тогава обсъждахме заедно стиховете, които той пишеше, а също така и кореспонденцията му с други хора. Зная повече, отколкото казвам. И кога ли ще ми писне! . . . Бях миньор в Димитровград преди години, копаех въглища в рудник „Вулкан“, който подхранваше с енергия циментовия завод „Вулкан“. Живеех в работническо общежитие, което тук хората наричаха кратко „Белият дом“, защото зданието беше боядисано в бяло. И веднъж решихме с Пеньо Пенев да отидем до рудника, за да видим приятелите си. Тръгнахме по тротоара от театъра, подминахме ресторанта и се отправихме нататък. А отсечката на тротоара, по която вървахме, се превърна в нещо като стена на театър. Изненадващо Пеньо ме попита: „Къде вървим сега?“ „Как къде — попитах. — Нали отиваме до мината?“ Пеньо каза: „Значи двамата вървим в една посока!“ Още не разбирах за какво става въпрос, когато Пеньо Пенев пак се обади: „Двамата вървим в една посока и имаме една цел, затова и вървим по този тротоар. Но . . . виж ти къде стъпваш! Ти стъпваш по тези плочки — пред себе си. А виж аз къде стъпвам — аз стъпвам по тези плочки — пред мен. . . Всеки своя пътека си има. . .“ И Пеньо Пенев започна да декламира, докато ходехме по плочките на тротоара. Разбрах, че той работеше. Малко хора знаят, че когато един поет мълчи и гледа през прозореца или плочките на тротоара пред себе си, той пак може да работи. Не зная дали това стихотворение беше започнало да се ражда на тротоара, докато вървахме с поета към мината, но съм сигурен, че той тогава го създаваше, за да ме посвещава в смисъла му. И аз млъкнах, за да не му преча. Ние бяхме внимателни един към друг: млъкнах и нарочно се мъчех да не мисля за нищо. Внушавах си, че ако се размисля за нещо, моето мислене може да попречи на неговото. Колко хубаво би било, ако съпругите на поетите знаят всичко това и внимателно подхождат към другаря си. И неслучайно си мисля за това! Колко ѝ трябва на една изкръпя душа. . . за да сложи край на живота си? Колкото и силен да е човек, той издържа до едно време. Нищо не е толкова силно под това небе.

Друг път в Димитровград бяхме изгубили Пеньо Пенев от зрителното си поле за около десетина дни. Това ни обезпокои много, тъй като познавахме ирава му, и тъй като приятелството ни беше голямо. Понякога гладувахме, но в отношенията си един към друг се държахме така, сякаш всеки от нас имаше заровено по някое съкровище някъде. Чудя се как не си говорихме на „Ви“, нещо което наистина не мога да си представя при онези наши преки и безкористни отношения. Но ние не позволявахме на оскъдищата да ни направи дребнави. И сега, когато изчезна Пеньо Пенев, казах на Ганчо: „Ганчо, хайде да оставим всичко настрана и да идем да го търсим!“ Откровено казано „всичко“ ние нямяхме. Тогава нямяхме нищо. Имаше един приятел и едно голямо приятелство. Знаехме какво правим, благодарение на нашето чувство за това, което нарекох „исторически момент“. И тръгнахме да търсим Пеньо в града, тъй като познавахме пътеките му. Пътеките на Димитровград бяха и негови пътеки, толкова негови, че сега се страхувам да отида в парка „Пеньо Пенев“. Всичко наоколо е свързано със спомени. Прекосихме с Ганчо моста над железопътната линия, която идваше от Пловдив, и на другата страна на моста се отбихме в една къща отясано, та и там да надникнем. Изкачихме се по стълбите на един таван. Отворихме вратата на таванската мансарда. Вътре гледаме Пеньо. Беше седнал зад бюро, на бюрото пепелник, пълен с фасове — толкова много фасове в един пепелник през живота си не бях виждал и после никъде по света не съм виждал, тъй като в ресторантите келнерите имаха задължението да почистват пепелника след втория фас. В пепелника пред Пеньо Пенев имаше фасове поне десет пъти повече от машабите на големия пепелник пред него, така че пепелиникът беше покрит и създаваше илюзията, като че ли поетът докато е пишел стиховете си е пушил страшно много и е трепал фасовете от цигарите на-

право върху бюрото. Фасове — цяла могила! Ние с Ганчо го гледахме подозрително, в стремежа си да открием какво точно се беше случило с него, а вътрешно се радвахме, че ей слава богу — открихме го. Жив е! Много често поетите имат страшно голяма нужда от самота. Докато го нямаше през цялото това време, той беше станал безсмъртен. Пред него на бюрото (дали това не беше една голяма маса?) лежах разхвърлени изписани листове. Той беше създал „Дни на проверка“.

Пеньо Пенев погледна към нас, явно без да разбира тревогата ни, и най-спокойно и сериозно рече:

— Идвате навреме. Току-що привърших.

Седнахме. Той събра разхвърлените листове и зачете. Четеше стиховете така, както само той знаеше да чете — също както в единствената запазена грамофонна плоча, която се продава заедно със стиховете му. Пеньо Пенев имаше глас! От това негово първо четене съм запомнил думите: „...И плакал бих като вихрушка ледна в сухи храсти“, тъй като ги произнесе много бавно и с чувство. Сега се изкушавам от мисълта, че съм бил първият, който чух от Пеньо Пенев току-що написаните думи: „Човекът е човек тогава, когато е на път!“ Тогава за мен това нямаше значение. По-важно беше, че намерихме Пеньо жив. Но когато излязохме заедно на улицата, декларацията му още звучеше в ушите ми. Вървахме с автора и си повтарях на ум последните думи от „Дни на проверка“ — „Човекът е човек тогава, когато е на път!“ После, когато станах пътешественик, колко пъти съм си повтарял по пътищата на планетата тези думи! Ние, хората, си влияем един на друг със своите идеи и аз сега си задавам въпроса: „Кое ме накара да стана пътешественик и да тръгна да странствувам по света?“ Всичко беше още свежо, ние с поета разговаряхме за смисъла на тези думи и както думите, че „всеки своя пътека си има“, така и тези, че „Човек е човек тогава, когато е на път!“, ми бяха пределно обяснени още тогава в разговор с твореца им, за да зная добре техния смисъл и отгук да правя своите изводи и затова, което упорито носех в себе си толкова години. Всичко това се беше случило в Димитровград през петдесетте години на века. Извадки от тази история публикувах в Литературен алманах „Юг“ (брой 2, 1985 г.) с главен редактор поета Иван Николов, който също беше приятел на Пеньо Пенев. Той печаташе за него всичко, каквото можеше — всичко. Знаем ли ние днес какво ще им трябва на хората утре?

След години срещнах Ганчо Керчев в София, в сладкарница „Прага“ на ул. „Раковска“ — срещу театралния институт „Кръстю Сарафов“. Беше изминал четвърт век от събитията, за които разказвам. С Ганчо се поздравихме, казахме си „Добро утро“, макар да знаехме, че това утро едва ли щеше да бъде добро. Когато се срещнахме с него, пазахме са да останем сами. Сами ние разговаряхме за всичко друго и мълчахме, мълчахме. . . Двамата нищо не поръчахме в сладкарницата — скоро трябваше да се разделим. Нямахме какво да си кажем.

Останах сам със себе си край масичката до стъклената витрина.

Сервитьорката, дребна и усмихната жена, се изправи пред очите ми. Аз вече мислех за втория в мен. Направих поръчката си като отнесен от вихрушка.

— Две кафета, моля!

— Чакате ли? — попита ме тя.

— Чакам. Надявам се, че този път няма да закъснее.

— Кувертата за него платена ли е?

— Ще плати. Не може да не си плати.

Поръчал бях две кафета, сякаш чаках някого. И започнах да разговарям със себе си. Не си спомням някога да съм бил ексцентричен, просто ми домъчня. Двете чаши кафе димяха на масата. Има такъв филм: артистът играе в две роли едновременно и понякога в един кадър разговаря със себе си. Полу-чава се добре, ако актьорът е добър.

Разговорът, който проведох със себе си, беше ясен, твърд, безкрайно честен! Реших, че трябва да заговоря на обществото, да не заравям тайни в земята.

Сервитьорката се приближи до мен и попита:

— Вие Ганчо ли чакате?

Оказа се, че тя познаваше и двама ни.

— Отдавна го чакам — казах. — Но изглежда, че сам ще трябва да изпия кафетата.

— Кога се върнахте от Япония?

— Съвсем наскоро.

— Другаде ще ходите ли? Защо не напишете книга за Вашите странствувания в България? Не мислите ли, че е вече време да ни сервирате впечатленията си? — попита сервитьорката.

Не ме учуди това, че сервитьорката ни познаваше. Ние българите сме малък народ, живеем като една фамилия и почти всеки знае по нещо за другия.

Жената се наведе над мен.

— И двамата мълчите! — каза тя и размаха показалеца си като човек, който укорява някого за нещо. — Няма ли да разкажете за смъртта на Пеньо Пенев? Вие ще намерите така някаква форма, Очаквал бях такъв укор.

— Ще разкажа! Разбира се, мисля всичко да кажа един ден — отговорих аз. — Може би малко преди да умра. . .

II. ЯДЕЦ, МЕДИЦИНА! . .

През хиляда деветстотин осемдесет и четвърта година бях свидетел по наказателно дело в Софийски районен съд. Съдеха моя съседка — доктор Ана Хубавенкова, психиатър. Разбирам любопитството на хората, но ако питате мен, тази жена я обвиняваха и затова, че. . . някой не беше я видял някъде и не беше я чул да казва нещо, което е една глупост, тъй като в съда се доказват или отричат само положителни (действителни) факти. Впрочем този процес нямаше много общо с темата, която заховашам. Но от него тръгна нишката, за да свърже тайната на психиатъра доктор Хубавенкова с драматичната съдба на мой приятел и пациент на психиатрията в онези години — българския поет Пеньо Пенев.

Все пак какво правех аз в Софийския районен съд? Навремето се водеше гражданско дело под номер 12980/79 година. Бях страна в него. За мен и моите близки това дело трая около десет години и след като решението на съда влезе в сила. Водеха се доста и най-вече продължителни дела. През това време папката на казуса нараства, тя стана може би най-дебелата в съда от Освобождението на България от турско робство. Делото беше не само голямо, но и толкова засукано и толкова продължително се видя на участниците в него, че. . . аз не искам да се връщам към този кошмар, когато всяка сутрин с отварянето на очите „филмът на ужасите“ започваше да се върти отначало. А понякога парадоксално действителността беше по-светла от кошмарните ми сънища. Много преживях през тези години и събрах в съда толкова опит, колкото не можах да натрупам през времето, като пътешествувах по света. Казвам това и говоря малко повече за делото не за да вкарам някого в спор, а за да задоволя любопитството на повече хора. Е, по това мое дело тогава доктор Хубавенкова беше свидетел, тъй като е логично един съсед да знае за тебе и близкото ти обкръжение повече, отколкото да речем извънземните същества — както ние си мислим.

После започнаха амбициозни опити по делото, което бях счелил, да бъде върнато за ново разглеждане от друг съдебен състав. И така — докато го загубя. За да стане това, трябваше да се открие състъпление: лъжесвидетелство например. Нищо в правосъдието не е така просто. А когато едно дело е и объркано, още по-сложно става да го разбереш без предварителна юридическа подготовка. И така аз, който бях страна, станах в известен смисъл свидетел на собственото си дело; а съседката доктор Хубавенкова, която обвиниха в лъжесвидетелство, от мой свидетел се превърна в страна, на която пък аз сега свидетелствувах. Важното е да се разбере, че това наказателно дело срещу психиатъра доктор Хубавенкова почти нямаше общо с поета Пеньо Пенев, за да не се обърка читателят в тези спомени.

Въпросите към мен в съда бяха стандартни в началото на разпита: „Имате ли роднински връзки с подсъдимата?“, „Откъде се познавате с нея?“, „Как я познавате?!“. . . Но мен тези разпитвания ме дразнеха. Стигна се дотам, че аз покочих тон и отговорих, че познавам моята съседка като приятел на животните. И че нямам никакво основание да се срамувам от общуването си с нея. Между другото казах, че ми е било приятно, когато двамата сме беседвали. Споменах мимоходом и това, че сме разговаряли и за моя приятел Пеньо Пенев.

И недоразумението избухна. Небето беше мрачно и една светкавица отвън така остро излука, че ни накара всички в залата инстинктивно да затворим очите си, за да не ни ослепи; а гърмът, който по следва след това, ни тласна да се сведем, сякаш можеше да ни поразни всичките. Прокурорът се нахвърли върху мен. Той ме засипа с въпроси: „Кой, къде, как, защо. . .“ Питаше кой ми е казал това, което зная за поета, за да произнесе името му и той да го обвини. Беше сигурен, че човекът, който ми е дал цялата информация за Пеньо Пенев, е доктор Хубавенкова. И аз, като разбрах това — мълквах. По едно време моята съседка се държеше в съда „само с една ръка“ и ако се бях разпалил, щях да дам добра възможност на прокурора за едно допълнително обвинение срещу нея, което можеше да я довърши. От мен до голяма степен зависеше съдбата на тази жена.

Когато трябваше все пак да отговарям на въпросите по същество, правех това с максимална съдържаност и такт. Бях толкова сериозен! И, разбира се — искрен в отговорите си. Аз изпитвах доверие към съдебните инстанции. Не зная какво си помислиха за мен председателят на съда и двамата съдебни заседатели, може би им направих добро впечатление с откровеността си. Съдия с по-голям опит забелязва това — има съдии всичко виждат, едно дело и през папката могат да го гледат.

Но уважаемият прокурор изглежда, че остана недоволен от мен, защото после с него се разминахме и по няколко съществени точки на обвинението. По едно време така го ядосах, че той се обърка и на мен — неговия свидетел — започна да казва п о д с ъ д и м. Исках да възразя, но си премълчах. Казвали са ми приятели, че имам нестандартно мислене. Ако е така, това мое, както искате го наречете мислене, почти винаги ми е пречило в житейската деловитост. . . и ми е помагало в творчеството. Но това нямаше значение. Моите лични интереси бяха неотнормими и без стойност за решаване на големия спор, в който бях въввлечен. Обществото отдавна чакаше тълкуването на един факт за Пеньо Пенев. Болен ли е бил този човек? Защо той е лежал в психиатрия? Един въпрос, който неочаквано изникна в съда, защото разговорът се завъртя и така ми дойде на езика. Но това чакаше да чуе и прокурорът. И аз продължавах да мълча. Мълчах, защото бях убеден, че това около моя приятел си е моя работа. Спречкахме се. Секретарката спря да протоколира. Знаех, че роднини от първа линия не бяха задължени от закона да дават показания пред съда един за друг, а аз наистина смятах моя приятел Пеньо за толкова близък, за мой брат по тегло и житейски изпитания. Гледахме се с прокурора като зверове. В този момент осезателно схванах, че е заплашена не само доктор Хубавенкова, но и Пеньо Пенев. Защото, ако един творец е болен. . . Негови опоненти, най-вече онези, които се опитват да омаловажат творчеството му, за да изглеждат те самите „по-така“, и досега казват за него: „Абе, той е бил болен човек!“

Но откъде всъщност дойде това разпалване на страстите? Защо беше тази бурна сцена? Случаят скоро се изясни. В кулоарите на съда чух юрист да казва, че на лекарите психиатри у нас е забранено да се произнасят за здравословното състояние на поета. Значи това било! А аз, без да искам, точно нарушението на тази забрана можех да разкрия, така можеше да се изтълкува. До края на съдебните заседания устата ми беше заключена по-здраво от затворническа килия на смъртен. Говорех в себе си: „О, не! Повече не тук — в съда!“

И все пак, кое време сме сега! Наближаваше края на века. Хора бяха започнали да променят драстично дори и конституциите си. Задаваше се време на преустройство и гласност, което рушеше в света много стари представи за ограниченията. Болен или не, историята не би трябвало да заобикаля значимостта на явленията, да минава покрай тях като незаинтересована. Какви бяха тези ръждясали ключалки?! Конституцията — не! Закон — не! Това по всяка вероятност беше мършаво нареждане, което караше науката, а и художествената документалистика да си затварят устата за исторически истини. Говорех в себе си: „Аз съм писател!“ Сякаш бях излязъл от състояние на дълга депресия и като човек, изпаднал в маниакалност, крещях: „Аз съм творец!“ Но и хамалин да бях, все това. Истински дисциплинираният гражданин би трябвало да знае докъде се простират ограниченията му, за да ги спазва — и откъде да започват правата му.

Куп мисли ми минаха през главата, които обхващаха законодателната, съдебната и изпълнителната власт. Мислех за какво ли не, което беше лично — значи и дискусивно. Какво се мъчеше да скрие с т а р о т о нареждане? Защо искаше да го скрие, отдавна ми беше ясно. Ами че. . . , за да не стане нещо. А то беше станало. Ако забраниш на едно да не стане, ще стане нещо друго. И аз, като изляза от съда. . .

Една такава забрана да се говори за поета Пеньо Пенев от специалисти винаги можеше да ме подражни така, както прокурорът — ако видимо изразявах раздразнението си.

В автобус по пътя от Хасково за София, когато минавахме покрай Димитровград, разговаряхме с професор Чавдар Добрев — театрален критик, поет. Професорът ме питаше как е творил Пеньо Пенев. „Как“, това е един от основните въпроси, на който искат да си отговорят учените, когато оценяват нечие творчество. Професионалистите се интересуват от конкретни наблюдения заради науката. Така те долавят сигнали, които са чужди на лаика.

Как ли? Но това означава, че здравословното състояние на твореца е от значение за едно изследване на творчеството му. Тогава аз се втурнах да търся епикризата от заболяването на Пеньо Пенев — без да подбирам хора и врати. Бях съпричастен до болка. Но нищо не можах да открия поради това, че за него никога не искахе да ми каже нещо. Останах си със спомена за един разговор, който водихме с Пеньо в старо кафе на „Джумаята“ в Пловдив. Тогава той беше пусят в отпусък (или изписан) от психиатрията.

хиатричното заведение в София. В кафенето на джамията се видяхме. Масите и столовете бяха паянтови и се люлеаха, когато се докоснеш до тях. Дървеният под скършаше под стъпките на посетителите. Тогава моят приятел ми каза от какво бил вписан, че боледува, и аз от думите му разбрах, че диагнозата му е: **ц и к л о ф р е н и я** (маниакално-депресивна психоза). Той ми разказа за някои подробности по време на лечението му, но те бяха съвсем интимни. Смееше се и ме питаше, мога ли да си го представя като болен. И сякаш, за да се защити, повтори няколко пъти: „Ядец медицина, аз те изиграх!“ Пеньо Пенев не беше „прибран“ или „хвърлен“ в психиатрията. Той сам отиде там. . . дали да кажа защо?! Или е по-добре да се захвана с „особено досадните“ за едни медицински уточнения, които обаче са страшно интересни за други.

Циклофрения. Накратко: болест на емоциите. Ламята е с четири глави — болестта има четири типа (образа) на протичане. **Ц и к л о и д е н** тип. Тук манията, меланхолията и светлите интервали се сменят. Хване те манията и те пусне. В душата ти настанва светъл интервал. След това се забиваш в депресията до смачкване. И чакаш потиснат, докато манията те изтръгне оттам. . . , за да ти извади след това душата, като те подмята върху гребена на пламъците от една приповдигнатост. Когато болният е в мания, настроението е повишено, улеснена е действената активност, мисловният процес е ускорен. Манията е е-хей! . . . Понякога съм си мечтал поне мъничко да ме закачи и мен. Пленяваше ме лудото пиянство на маниакалността, тъй като ми беше омръзнало това проклето ниско самочувствие. При манията може да се стигне и до така наречената **ф у г а и д е а р у м** — легей на мислите. Да, но както обратната страна на луната, другата фаза на циклофренията е меланхолията или депресията — „черната злъчка“, според думите на Хипократ. И тогава нищо не лети. Нищо.

Остава ти надеждата да чакаш светлия интервал, когато човек е душевно здрав, няма промени в личността.

Вторият тип е **п е р и о д и ч н а т а** мания. (Третият — **п е р и о д и ч н а т а** депресия.) И двете състояния са крайно състояние на духа. Това означава, че няма-няма, па те вземат дяволите.

Най-страшно е състоянието на болния от четвъртия тип, който се нарича **а л т е р н а т и в е н**, „Алтер“ — друг, сменен. И ти вече не си същият. При този тип няма светли интервали. Манията минава в депресия, депресията — в мания. И ти се пържиш като грешен в ада на психиката си. Ето това е, но колкото да се хвърли малко светлина в мрака на историята. Рано падна тази нощ.

Пеньо Пенев по всяка вероятност е страдал от периодична депресия и се е лекувал при уважаваната от него доктор (сега професор) Марина Бояджиева. Не се съмнявам, когато казвам „периодична депресия“. Имам денонощни наблюдения върху здравословното състояние на поета, които не са отбелязани в медицинска документация, но биха могли да имат документална стойност. Свидетел е и от съдиата е по-важен. И ако някой посочи съдиата за свидетел, той слиза оттам — на неговото място сядя друг, за да гледа делото. И си мисля, че ако Пеньо Пенев наистина е бил болен и не е изиграл медицината, както сам той твърди, това ще да е по-скоро тържество на циклоидния тип, където манията, меланхолията и светлите интервали се сменят.

Защо: Имаше моменти, когато не можех да различа осезателно моя приятел от другите строители на Димитровград. И не защото бях ненаблюдателен. В отделни периоди Пеньо Пенев с нищо, ама с нищо не се различаваше от строителите по скелетата на новостроящия се град. И поведението ни — също. Всички бяхме в една ватенка облечени. Дали това не са били светлите моменти при него? Наколко искреше много светлина. Останалите: оптимизъм, всеотдайност, вяра, надежда. . .

Понякога, при среща с непознат за него, аз съм го представял с подчертана гордост. Той заслужаваше това. Казвах с тържествени нотки в гласа си: „Запознайте се! Това е **п о е т ъ т** Пеньо Пенев.“ А той. . . самоиронично се усмихваше. Няма да забравя една такава негова усмивка пред кино „Балкан“ в Пловдив. Никога няма да я забравя! Дали тогава не го душеше меланхолията? Той ходеше потиснат и намръщен, можеше да мъчи с часове.

И същият този потиснат човек друг път кореспондираше писмено с мъртвия Маяковски. Те двамата бяха много близки. Дали тогава той не достигаше до **ф у г а и д е а р у м** — легей на мислите? Дали в такива моменти не проникваше в безкрая, за да улови с чувствителните си сетива, че няма голяма разлика между живото и мъртвото. Живото е вече мъртво, а смъртта е пълна с живот. (Е, приятелю, прости ми, аки не съм те „уловил“. Ние с теб не дружахме, за да се наблюдаваме, ние съществувахме заедно.)

С доктор Ана Хубавенкова бяхме съседи в София и живеехме в един двор. Тази жена е голяма лекарка психиатър. Името ѝ е отразено в Лексикон на Съединените американски щати — заради нейн

труд в областта на психиатрията. Знаех едно парадоксално може би твърдение, че лекар психиатър или се става за седмица, или за цял живот не се става. Моите симпатии бяха на страната на съседката, която по всяка вероятност даже се е родила психиатър. Делото ѝ в съда. . . Е, случва се. Оправдаха я накрая по „моята точка“ на обвинението. И аз сега най-отговорно и с чиста съвест мога да кажа, че у нас има право — как да няма?! Друг е въпросът, че докато то победи, от теб и нищо може да не остане. Ние с доктор Хубавенкова разговаряхме в дома ѝ на улица „Граф Игнатиев“. Водехме разговор от общ характер. И понеже сме добри съседи, обърнах се към нея на галено име.

— Аче! — казах аз. — Да знаеш как съжалявам, че не страдам от някаква мания. Може по иначе да изгледам.

Тя дори не се усмихна.

— Недей! Не искам това! — отговори доктор Хубавенкова. — Няма по-тежка болест от душевната.

Почувствах как губя приятеля си и как всички могат да го загубят. Нещо непоправимо се прокрадваше в мен и подреждаше леговицето си. Бяхме приключили разговора и тръгнах да си ходя. Вече хванах дръжката на вратата, но се сетих за него, извърнах се към лекарката и рекох:

— Я, чакай!

— Тук съм — отговори тя, за да ме успокои.

— Значи, човекът е талантлив, защото е болен? — попитах аз.

— Не. Той е талантлив, който е болен.

Това беше вече нещо друго, но не можа да ме успокои напълно. Една мисъл ми се въртеше в главата. Нямах да си простя, ако не бях попитал. Започнах малко по-отдалеч.

— Ти колко време си работила като психиатър?

— Тридесет години. Над тридесет години — отговори доктор Хубавенкова.

— И в „Александровската болница“?

— Да — каза тя. — Там, където ти си се родил.

Тази жена беше точният човек, към когото трябваше да се обърна, защото освен всичко друго тя знаеше толкова много и такива подробности за живота на моя приятел от онзи период, когато той се лекуваше. . .

— Добре. Кажете ми от какво точно е бил болен Пеньо Пенев — попитах аз. — Какво пише в епикриза му?

— На мен сега само това ми трябва — отвърна тя. И отказа да говори по този въпрос.

— Страхувах се от нареждането да не се дават сведения за неговото заболяване ли?

— Няма такова нареждане. Някой те е излъгал.

— Ами! Защо тогава прокурорът подкачаше?

— Има лекарска тайна. И ние, като завършим образование, се кълнем.

— Браво! Браво, бе! Пазете тайна и за умредите! Близък ми е човекът. Нещо за спомен ми трябва. . . Виж какво! Далеч съм от мисълта, че и мъртвите служат за кастови интереси. Но тази ваша тайна няма ли срок? Утре, когато си отидем, кой ще я каже на хората?!

Доктор Хубавенкова мълчеше. Всичко наоколо мълчеше.

По едно време тя ми каза:

— Откажи се! Не ти ли прави впечатление, че понякога зорко пазят твоите тайни. . . и от теб самия.

Видях, че тази „стена“ е непробиваема. И, отчаян, обърнах се към лекарката, като я попитах с далеч по-нисък тон:

— А можеш ли да назовеш имена на творци, които са страдали от маниакално-депресивна психоза?

По лицето на доктор Хубавенкова се изписа облекчение, което се предале и на мен. Тя се усмихна и каза:

— Виж, това мога да направя с удоволствие. От маниакално-депресивна психоза са страдали: Хайне, Гьоте, Джек Лондон, Хемингуей. . .

— Стига! — извиках аз. — Това е достатъчно.

Но специалистката в нея се беше устремила към спонтанен отговор:

— Казват за Стефан Цвайг, че е свършил н о р м а л н о. Но аз не вярвам в нормалното самоубийство. Някой нормален човек не страда от душевна болест. Нормален човек не може да се самоубие

...освен ако е японец — допълни тя с неизменната си типична усмивка, която прилягаше само на нейното лице.

Оттогава аз не се притеснявам за паметта на моя приятел Пеньо Пенев. И дали да кажа, че заживях по-спокойно. Да, той е бил болен по всяка вероятност. И болестта е била за него една допълнителна натовареност — личността му е страдала. Но аз вече знаех тълкуванието на факт със значение. Бях се разтоварил от нелепо подмятане, че творещът, като е болен, та може и да бъде подиенен.

Преди да си тръгна, Ачето ме прегърна до вратата. И тази нейна прегръдка трая по-дълго от обикновено сърдечно изпращане. . . Онези, които ни гледаха отдалеч, са могли да си помислят, че ние двамата с нея сме влюбени и се целуваме.

Доктор Ана Хубавенкова почина на двадесети декември хиляда деветстотин осемдесет и осма година, Не — всъщност тогава беше „погребението ѝ“, което съзнателно поставям в кавички. Вестта за смъртта ѝ ни връхлетя така неочаквано и ни направи болезнено чувствителни. До Централните гробища отидох с трамвай. На входа купих много цветя — Ачето обичаше цветята, казваше ми, че била „голяма цветарка“. Колко букети беше подарила, когато ходеше на гости. Същия ден погребваха там още няколко души. И — народ! . . . Аз, понеже бях купил цветята за нея — търсех да я видя, за да ѝ ги дам. Но се вирах в живите, които бяха дошли на погребението ѝ. Дълга като върлина, напоследък беше станала само кожа и кости и аз се изненадах, че не я зърнах да стърчи над другите.

Това мое състояние трая миг-два, докато осъзнах, че нея вече я няма. Влязох в помещението с мъртъвците. Те бяха поставени в ковчезите си зад стъклени прегради. Ачето изглеждаше жълта, но лицето ѝ беше спокойно. Тъжни хора подагаха цветя пред стъклото и разменяха думи. Те казваха: „Да не повярваш?! Как така. . . изведиж?! . . .“ Разказах накратко за преживяното от мен преди малко, когато я търсех във, за да ѝ дам цветята. И млъкнах.

Тогава при нас, до ковчеза, влезе жена, облечена в бяло палто. Тя цялата беше в бяло.

И каза:

— Божицко, изглежда не съм добре! Стягам се да дойда на погребението и дъщеря ми ме пита майката на Ачето като е болна, дали ще дойде на гробищата. И знаете ли аз какво ѝ отговорих? Казах ѝ: „Не може да не дойде! Тя Ачето ще я доведе. После ще ѝ помогне да се върне с трамвая.“ Чувате ли ме какво говоря?

И присъстващите се втрениха в мен.

— Това те вече го знаят — казах аз на жената в бялото палто. — Току що им разказах нещо подобно.

Изглежда, има хора, за които не можеш да повярваш, че вече не са между живите. Над гробищата валеше пухкав сняг — всичко беше в бяло.

Опялото на доктор Хубавенкова се извърши там — в църквата, не зная поради какви причини. Църквата беше пълна с изненадани, тъжни и плачещи хора. Всеки държеше в ръката си горяща свещ, докато трима свещеника пееха. После започна последното прощаване. Видях един от най-големите безбожници в столицата да се кръсти пред ковчеза ѝ. Той направи три кръста с очи, вдигнати към небето. Плачеше като дете и лицето му беше обляно в сълзи. Така неверници погребват, когато смятат за свят. Дойде и моят ред да се простя с Ачето. Тогава преживях нещо почти невероятно — видях как честен човек използва последната си възможност да каже нещо на живите. Поставих ръка на челото ѝ и се наведох да я целуна. Почувствах как губя някаква мярка. В този момент тя бавно отвори очите си — мисля, че само за мен. Усмяхна се. И започна да шепти:

„Вече няма защо да ме криеш. Така е. Твоят приятел беше болен. . . както ти казах, когато те прегръщах вкъщи на вратата, за да не чуе някой. Но нали от същата тази болест са страдали и Хайне, и Гьоте, и Джек Лондон, и Хемингуей. . . А никой в света не крие това. Ние пазим да не се разуче. Глупаци! Набележим си човек и го издокаросваме от хубав по-хубав, докато го направим за смях. Това е все едно сега тук някой да каже, че аз съм била пълна въздържателка. И нелей да мислиш, че в това ненормално време има поне един напълно нормален човек между нас. . . Така де, ти ме разбираш. „Между вас“ искам вече да кажа. . . На теб в момента психиката ти е изострена. Не се страхувай! За да ме хване и разпита, прокурорът сега трябва да дойде при мен, а няма да му се иска.“

Някой ме побутна. Аз се сепнах и отминах. Когато се извърнах, видях, че тя беше затворила очите си.

III. КОГАТО СЕ НАЛИВАХА ОСНОВИТЕ...

Иди да спреш времето! Иди, де! Защо не протегнеш ръка?! Крак му сложи, за да се препъне, да се не поеме на земята и да спре. Не можеш. Това, което сме в състояние да направим, е да си спомняме. Най-напред трябва да намеря документа. Събирам и старателно пазя образец 30, тези хвърчащи листове ще ми трябват за пенсия, когато му дойде времето. Но образците станаха вече осемнадесет на брой и май че трудно ще изровя в чекмеджето този проклет документ, който се е забутал в моята лична архива — гледа ме отнякъде и се подсмива. Осемнадесет образци!? Работил съм значи много, но на различни места, сменил съм професии, занимания. Това, между другото, означава, че от мен няма да излезе герой на труда. Причината за това е проста: ако бях шивач, тези чести смени на видовете трудова дейност нямаше да е за добро, тъй като щях да изоставам в работата си. Ако бях обушар, пак трябваше да си трая на едно място и оттам да не мъркам, за да усъвършенствувам занаята, който изисква постоянство. Но аз още от дете реших в живота да правя три неща: да изучавам чужди езици, да пътувам по света и да пиша. А писателството например изисква да познаваш живота и аз — хатук, ха там...

Ето го къде се е заврял. В дън земята се е скрил този образец. Мисля да живея сто години, но и една година без пенсия ще е трудно. На образца пише: „ДМП „Горубсо“. I-во РУ Бориева. Рудник „Краалиев дол.“ Това място е на края на света. Датата: Хиляда деветстотин и шестдесета година.

По онова време е било. Стоях си аз без работа в Пловдив, почивах си от предишния поминък и си подострях молива. (Тогава химикалки още нямаше. Пишещите машини бяха лукс.) И един ден получавам по пощата заповед за назначение като инспектор „Личен състав“ в рудник „Краалиев дол“ и писмо от Управлението на рудниците, в което пишеше: „... По повод на Вашата молба да постъпите на работа при нас...“ Така и така. А аз такава молба не бях подавал, новогодишна картичка даже не бях изпращал в ози затънт край, където имах приятели.

Но тръгнах. Пътувам за този дол в Родопите и в автобуса си мисля какво ли представлява и каква ли ще да е цялата тази мистерия. Досегах се нещо и със слизането от автобуса в центъра на Мадан (Мадан — тогава беше само един център. И една неизмазана триетажна къща встрани, построена на баир) — ха при Никола Странджански. Той правеше многотиражка в управлението на „ГОРУБСО“. До него седи върху стол Валери Копралев (тогава му викахме Иванов). Усмива се. С риск да го засегна, ще кажа, че единственото ценно нещо в него тогава беше май въздържаната му очарователна усмивка.

Показвам заповедта си за назначение на Странджански и го питам:

— Това ти ли го направи?

— Аз — отговаря той, без да му мигне окото.

— Много си ме издигнал в живота. Инспектор?!

— Бил си миньор. Защо сега да не станеш инспектор в мина. То „Личен състав“ знаеш го какво е. Нищо работа. Ще си седиш и ще си пишеш.

— Ти ли ме подписа на молбата за работа?

— Аз.

— Тогава си за затвора. И защо го направи?

— Да не бъда сам.

— Е, добре тогава — казах — Щом не искаш да бъдеш сам. И останах. Така опрях гърба си в края на света. Никола Странджански цял живот щеше да ни върти около себе си. Много по-късно той намери работа и на сина на Пеньо Пенев, защото момчето беше сирак и се нуждаеше от помощи. Назначи го художник на Слънчев бряг. (Добре, че и той не стана поет, да страда като баща си.) Видях го да ходи по баровете и кафенетата на туристическия комплекс с една голяма халка на лявото ухо, като диваците. И се чувствувах добре. Ходил съм при Странджански на Слънчев бряг само, за да го видя и да обсъждам написаното с него, защото той имаше задълбочени литературни теоретични познания. Ние всички по-късно щяхме да казваме: „Докато е жив Странджата...“

И малко хора до днес знаят, че на Странджански това не е истинското му име, а псевдоним, който той здраво беше внедрил в битата си. Така се подписваше, така пишеше на пощенската кутия върху вратата му в къщи и ние така се обръщахме към него. Странджански, защото беше роден от онзи край — в Странджа. Неговото желание да се отдале на литературата беше голямо и всички приятели на Пеньо Пенев живееха с такова огромно желание. Ние и затова бяхме приятели. Но изглежда, че най-напред Странджански трябваше да се пенсионира, преди да започне сериозно да твори. Тази драма се отнасяше

до всички ни. Много от нас чакаха да се пенсионират, за да почнат истинското си творчество. Ние бяхме с големи идеи в главите си, но бедняци, които трябваше да работят, за да се изхранват. Напрежението в производството за един човек беше вече започнало да расте. То ставаше, колкото за човек и половина, двама души. И ние затова мечтаехме да се пенсионираме, та да седнем да гледаме работата си. Аз ли не зная какво е да копаяш една нощна смяна под земята?! През деня спиш като труп. Когато се събудиш, стягаш се за работа. Целта ти не е и не може да бъде духовно съвършенство. Тя е само една: физическо оцеляване.

Някои от нас си водеха дневници, бележки. . . Подготвяха се. Повечето обаче стигнаха до нивото на регистрацията. От записките им не можа да стане нещо завършено, защото след пенсионирането им пък вече ставаше късно за каквото и да е. Странджански по онова време беше един малък човек, който имаше големи идеи в главата си. Недостатъците му го правеха симпатичен, защото те не бяха зломислени и големи. В онзи ден, веднага след пристигането ми в Мадан, ние тримата — той, Валери и аз — трябваше да разработим една от идеите му. Обсъждахме, чертаехме. . . И накрая решихме да построим радиопредавател на връх „Рожен“, който да предава на Есперанто по целия свят. Разбира се, ние щяхме да ръководим тази радиостанция. . . и отвреме навреме можехме да предаваме на света творбите си, които още не бяхме написали. Наивници.

И не сте ли забелязали досега: авторите на мемоари имат тази слабост да се разкрасяват. Всъщност моето истинско назначаване стана на другия ден в управлението, след като заповедта беше вече издадена. Инспекторът на „Личен състав“ в управлението ми задаваше въпроси, за да оформи досието ми: име и презиме, месторождение, образование, занятие, семейно положение, партийна принадлежност. След като чу лично от устата ми и записа отговорите ми, инспекторът, без да ме поглежда, рече: „Колко лега, ако сега кажете, че нямате и пари. . .“ „Нямам“ — отговорих аз честно. Но скрих, че съм бил осъждан.

Вчера, при пристигането ми и след като решихме да построим радиостанция на връх „Рожен“, Странджански и Валери ме накараха да застана прав пред тях двамата, а те се преобриха в ролите на съдии и започнаха да ме съдят. Обвинението им горе-долу се състоеше в това, че ние само говорим за творчество, а нищо не правим. Или почти нищо. Но съдебното заседание продължи, изглежда, много дълго, аз бях уморен от дългия път. (Тогава от Пловдив до Мадан се пътуваше цял ден.) Съдиите забелязаха това и Странджански рече:

— Може и седнал.

Но аз се колебаех. И тогава Валери се обади:

— Сядай бе, какво стърчиш!

После Странджански написа на пишеша машина: П р и с ъ д а. Това решение на уважавани съд срещу мен гласеше: . . . И да не напуска „Караалиев дол“, докато не напише 1300 (хиляда и триста страници) художествена литература — разкази за живота на миньорите. Присъдата ми се видя доста тежка и аз веднага се опитах да я обжалвам пред същата тази инстанция. Исках да впишат поне хиляда страници. Защото хиляда и триста. . . Но съдът не уважи искането ми. И присъдата, написана в три екземпляра — за всеки един по едно копие, и подписана от двамата ми съдии, така си остана.

След церемонията по подписването на присъдата, която беше доста скромна, двамата ме изпратиха до рудник „Караалиев дол“, където и преспях. Аз на другия ден в управлението на „ГОРУБСО“ не само, че скрих от инспектора за тази присъда по понятни причини, а всъщност да не ми се присмее, а и не можах да я изпълня. Довърших първия разказ в живота ми, който се казваше „Детето на миньора“ — един спомен от мина „Вулкан“ в Димитровград, който успях да отпечата в Осло — столицата на Норвегия — в „Magasinet for alle“ (20 март 1963 г.) с главен редактор Руд — носител на Нобелова награда. Само този разказ бях написал и хората го публикуваха. Докато бях там, предварително го продадох на списанието, за да получа пари, с които да се върна. . . в Караалиев дол. Нищо повече не можах да напиша във връзка с тази присъда, повече мечтаех. И, така да се каже, избягах от затвора. . . за което още съжалявам. Работническа тематика ли? Ако бях достатъчно дисциплиниран затворник да изпълня присъдата си, ако чувството за свобода не беше така силно развито в мен, за да избягам от онзи богат на теми рудник, сега Коцето Странджев от Пловдив, с всички негови книги за работници, щеше да ми дъша праха. Съдба.

Седим ние в Мадан с Никола Странджански. Той вече не е сам. Седнали сме в гостилница край маса до прозореца и ядем супа с много хляб. . . за да се нахраним добре. Масата е без покривка, миньори са изрязали с нож върху нея имената си. И двете чинии пред нас са оръбени. Сервитьорът гони

мухи в гостилницата и ги трепа с мухобойка по китаяския почин. Странджански ме гледа, вторачил се е в мен като в кръстословица.

— Какво си ме зяпнал така, бе? — питам аз.

— Нищо. Гледам те.

— И какво толкова виждаш в мен?

— Гледам те и ти се чудя.

— Как ме намираш?

— Никак не си лесен за разгадаване. Виж например Спас, като седне да разказва, да ти падне шапката. А ти четири часа ми говори за Осло и нищо не ми каза.

— Хм. Стил.

— Ами поведението ти?! Бърза да зарежеш Осло и Стокхолм, където животът ти течеше по мед и масло и побърза да се върнеш. . . в Караалиев дол?! Ти си неуловим.

От прозореца на гостилницата се вижда триетажната, неизмазана къща, построена на баира. Тя е на един миньор, болен от силикоза — трета степен. Пътник е човекът. На тези три етажа има девет стаи. Във всяка стая по един радиоапарат. . . да му свирят до последния ден на живота му, който, по всичко личи, не е много далек. В момента и двете радиоапарата свирят едновременно. Странджански се усмихва и аз се усмихам. А може би трябва сега да заплачем. Не зная. На света все още имаше явления, които ние не бяхме изучили така добре и следователно не ги разбирахме.

Странджански ми каза, че след няколко дни в Мадан щели да пристигнат Ганчо Керечев и Валери. Никола Странджански е красавец. Той има големи наивни очи, които търсят нещо в планините на Орфей. Поет. Особено добре му се отдаваше „белият стих“, владеше и гръцки език, което му позволяваше да чете гръцки поети в оригинал. Перспективен. По онова време печаташе стихотворения във вестник „Литературен фронт“ наравно с поети като Никола Инджов. Пречеше му само това, дето нямаше средства, за да се отдаде на творчество. „По-близо до живота“ — добре. Но той не само, че се приближи, ами взе че, нагази в него. . .

Изправил съм се до прозореца в управлението на рудник „Караалиев дол“ и гледам навън. Мястото на лобопитния човек е до прозореца. Ръми. Има гъста мъгла и нищо не се вижда. Но тази мъгла над рудника не пречи на спомена и аз надниквам в него.

Телефонът звъни. Вдигам слушалката.

— О, Валери! Ти ли си? Казвай!

Валери е по-въздръжан от Ганчо, много по-въздръжан. Ганчо е като необуздан кон. И като говори с теб, сякаш ти се кара за нещо. Това при него идва от тона, който му дава едно силно развито чувство за справедливост. То го кара да бъде невъздръжан. Всъщност този дръпнат, „сърдит“ тон, с който Ганчо разговаря, може би идва и от чувство за малоценност. Ганчо, като се речич така, само плаши гаргите. Ако знаят хората каква мека душа носи и колко е беззащитен. . .

Валери иска по телефона да го назначат на работа при мен.

Питам го:

— Какво можеш да правиш?

— Ами. . . — отговаря той и се спира.

— Можеш ли да чертаеш? — питам го аз, тъй като ми идва на ум, че управителят на рудника търси чертожници.

— Мога — казва Валери. — Бил съм вече чертожник.

Нещо се смъква от раменете ми.

— Тръгвай! Докато дойдеш при мен, заповедта ти за назначение ще бъде готова.

Валери пристига в рудника същия ден, след обяд. Диша дълбоко, сякаш от Мадан до тука е бягал. Чука на вратата, преди да влезе. И застава прав пред мен.

— Сядай, бе! Какво стърчиш — казвам му аз.

— Да, може и седнал — допълва усмихнат Валери, който си спомня за думите ни по време на съдебния процес при Никола Странджански.

Задавам на Валери дежурните си въпроси като на миньор, който започва работа, и ги записвам в една голяма тетрадка. Тетрадката е разграфена по дължина върху двете ѝ страници: „Име и презиме, месторождение, образование, занятие, семейно положение, партийна принадлежност. След като чух лично от него отговорите му, които добре и предварително знаех, без да го поглеждам, подхвърлям му думи, на които практиката вече ме беше научила: „Ако сега кажеш, че нямаш и пари. . .“

Пари?! Откъде тези пари у Валери!? Той, ако имаше пари тогава. . . , шеше да седне да пише. Изглежда, че все такива се събирахме в този рудник. В него беше заробен последният ни шанс за физическо оцеляване.

Отново съм пред прозореца. Вирам се поради гъстата мъгла, която ми пречи спокойно да наблюдавам голите баири, дървените бараки. . . Мечтая.

Някой звъни по телефона.

— О, Ганчо! Ти ли си? Радвам се да те чуя.

Без да отговори, че е той, Ганчо Керчев ми каза сърдито в слушалката:

— Разбрах, че си дал на Валери работа!

Сърдито го казва, но не че се сърдеше.

— Хм?! Дал съм му работа. Аз да не съм. . .

Държах да се изразяваме точно.

— Намери и за мен нещо! Да тръгвам ли?

— Добре си ми дошъл, но какво можеш да правиш?

— Как какво мога да правя?! — учуден пита Ганчо. — Търсиш начин да ми откажеш ли?

— Виж какво ще ти кажа! Тук хората се интересуват какво можеш да правиш, преди да се пхнеш под земята. И ако питаш мен, те са прави. Ние отдавна можехме да разберем, че трябва да се научим да правим нещо добре на този свят, ако искаме да оцелеем. Така е, брат ми. Човечеството създаде толкова много разновидности и само една логика. Можеш ли да копаш?

Ганчо разговаря вече по-спокойно:

— Абе, не че не мога. . .

— Да те назначим да носиш взрив. Носач на взрив. Искаш ли?

Той мълчи.

— Да. Прав си — казвам аз. — Да вземе да гръмне. . .

Разбирам го, но не мога да му помогна. Ние искахме да работим, не се срамувахме и от черен физически труд. Бил съм и миньор, бъркал съм бетон. . . , а когато един ден капнах от убийствена умора, помолех да ме назначат за поливач на вибробетон, та да устискам до заплатата. Но като работихме каквото и да е, ако можеше така и да имаме възможност, докато работим, да пишем. Но Ганчо схваща от разговора ни по телефона, че под земята, където ще работи в рудника, със сигурност ще бъдат погребани всичките му сили и дори възможности за правене на поезия. Той, верен на нрава си, трябваше да излезе от положението, в което животът ни поставяше и двамата, като хвърли вината върху мен. И без друго, това неговото бяха думи, само думи, на които утре щяхме да се смеем. Преходността не прави големи изключения.

И Ганчо ме заплаши с историята.

— Тя историята един ден ще си каже думата! — сонпа ми се той и затвори телефона.

Историята?! Тя какво общо имаше тука? Но мемоаристиката. . .

Аз все пак отидох при началника на рудника да го моля за помощ. Казах му, че. . . Ганчо е добро момче.

— Тук всички сме добри момчета — каза ми началникът и намигна. — Кой е той?

— Приятел е на Никола Странджански.

— Странджански?! . . . Ах, да.

— Двамата с Валери са приятели на Пеньо Пенев.

— Този пък кой е?

Тогаво Пеньо Пенев не беше така популярен сред хората.

— Поет — отговорих аз.

Началникът на рудника ме погледна изпитателно. И навярно, за да ме предпази от грешка, попита:

— Тези двамата да не са някакви разбойници, а?

Усмивхам се. Да, разбойници. . . Веднъж видях как бъркаха в джоба на Пеньо Пенев и му задигнаха парите. Аз съм за истината: това, че бъркаха в джоба на приятеля си и му пипнаха парите, съм го видял с очите си.

Пеньо Пенев през онези дни беше отпечатал цикъла стихотворения „Когато се наливаха основите“ във вестник „Литературен фронт“. Те бяха на първа страница — вляво, сякаш на мястото на уводната статия, която обикновено стоеше на онова място. Доста стихотворения бяха и доста място заемаха. Факт.

На сутринта в София Пеньо излязал на улицата и срещнал познат, който решил да го похвали за многото му излязали от печат стихотворения на толкова много място във вестника. И му рекъл:

— Пеньо, видял ти чаршафа!

В смисъл — видял ги човекът, че са много и много, се зарадвал. Но направил, без да иска, голяма грешка с този професионален журналистически израз „чаршаф“, с която се наричаше голям материал, който заема много място. Говори ли се така с Пеньо Пенев?! Той гледаше много сериозно на поезията. И като скокнал, сграбчил оня ми ти познат за гърлото — шия да го удуши. Душил го, стискал зъби и ръжал: „Това чаршаф ли е, бе?. .“ После се метнал на влака и в Пловдив. Ние тогава живеехме под наем до река Марица, зад „Чифте баня“. Прочетох аз стихотворенията във вестника, който Пеньо Пенев ми донесе.

После пак ги прочетох. И питам:

— Пеньо, май че всичко ми е ясно. Оня в София да го беше удушил, нямаше да сбъркаш. Но откъде ти хрумна това заглавие „Когато се наливаха основите“? Защо „когато“?

Питах го, защото всичко онова, което беше отразено в стиховете, ставаше днес, той днес така мислеше, днес така говореше. . . А в заглавието — „когато“, като че ли едно време е ставало.

— Това тук ли? — рече Пеньо. — Заглавието не е мое.

— Разбрах, че не е твое. Затова те питам. Което ме учудва, е, как си се съгласил.

— Един умен човек в редакцията го постави, за да минат стиховете.

И досега си мисля кой е бил онзи умен и добър човек в редакцията на вестник „Литературен фронт“. Разпитвам, за да го открия. И ако е още жив, да му кажа, че е стигнало до хората какво добро е направил: ако той тогава не беше пуснал онези стихотворения, нещата с Пеньо Пенев можеха да се развият иначе и едва ли някой щеше да има полза. Ех, това беше другата наша драма: да си търсим формата. Този пример със заглавието на мен тогава много ми помогна. И по-късно в текста на моите „пътеписи“ колко често са ме спасявали думи като: „когато“, „някога“, „по онова време“. . . за случки и мисли, които току-що са станали с мен, и болката от това още пареше. Самата дума „пътеписи“ така много ми прилича на думата „когато“. Та — това моето пътеписи ли са?! Някои хора така и не разбраха, че идеята в книгата ми „Надникване в Япония“ (Х. Г. Данов, 1986 г.) може и всичко за Страната на изгряващото слънце да е точно описано, но всъщност това беше само част от художествена идея в нея — идеята за идеалната държава. Господи, къде е сега онзи умен и добър човек от „Литературен фронт“? Жив ли е?

И без това след време всичко, което сме писали, ще стане: „когато“, „някога“, „по онова време“. . . Докато се отпечатат книгите ни, и току виж, че почти всичко е отишло в минало време.

В Пловдив — същия ден след обяд — Пеньо събра група приятели в ресторант „Република“, за да ни гошава с хонорара си за тези стихотворения. Държеше се като някакъв монарх. На жените купи цветя. Масата се покри с ядене и бутилки с червено вино. . . И като се започна. Както беше тръгнало онова веселие, скоро нямаше да свърши и всичият хонорар щеше да отиде. И не толкова, защото Пеньо Пенев беше голям бохем. Тя, бохемщината с пари става. Малко хора разбират, че да пилее пари от време на време, когато има възможност, за бедняка е един отдушник. Той прави това, за да не се пръсне. Край онази тържествена маса бяха насядали приятели: Т о й, Ганчо, Валери, Йероним Тянков с жена му. И аз. Имаше и още няколко души, за които не мога да си спомня.

Някъде в разгара на шумните разговори и веселието Валери ме погледна и ми смигна. Извърнах се към Ганчо, за да разбере какво става, но и той ми смигна. Те, двамата приятели, седяха от двете страни на Пеньо. Ганчо се беше разположил от дясната му страна, а Валери — от лявата. И забелязах аз тогава как ръката на Валери се прокрадна зад гърба на Пеньо и бръкна в десния джоб на самото му. Пеньо Пенев нямаше определен джоб, където да си държи парите. Щом спечелеше някой и друг лев, мушкаше го в който джоб намери. Накрая Валери успя. Извади разбойнически парите от джоба на Пеньо и ловко ги подаде на Ганчо.

Ганчо скокна и застана прав. Той ме бутна по рамото и рече:

— Ставай! Ставай да тръгваме!

И аз станах. Щом приятел ти казва ставай и тръгвай, няма смисъл да го питаш защо трябва да правиш това. Двамата с Ганчо отидохме в железарския магазин, където продаваха комбинирани печки: тя ставаше и за готвене, и за отопление. Избрахме една хубава печка. Ганчо плати за нея седемстотин и петдесет лева по онзи курс на цените тогава. Двамата замъкнахме печката на Товарна гара Пловдив.

Опаковахме я по указанията и я предадохме. На адреса върху печката Ганчо саморъчно написа: Димитровград, Пеньо Пенев...

После двамата се върнахме в ресторанта. Членовете на компанията бяха така увлечени в оживените разговори, че не забелязали и отсъствието ни. Някой попитал къде сме, Валери нещо ги метнал... Седнахме. И тогава видях как двамата — Валери и Ганчо, по същия „разбойнически“ начин върнаха остатъка от парите в джоба на Пеньо — без той да ги забележи. Те направиха това, след като с „откраднатите“ от него пари му бяхме купили печка. Усмивнах се. „Хм?! Разбойници!“

Накрая искам да припомня заглавието, което стои в началото. Тези мемоари са написани за приятели на Пеньо Пенев. Може би и самият поет от този ъгъл по-добре се вижда или поне споменът за него не е така банален.